

- GRIGORE ROMALO, *Carnete de război 1916–1917*, traducere din limba franceză de Lia Decei, ediție de Dan Romalo, București, Corint, 2017, 188 p.
- RAUL DONA, *Jurnalul unui medic militar 1917–1918*, cu desene și acuarele de Niculina Delavrancea-Dona, ediție de Iulia Vladimirov și Viorica Milicescu, București, Humanitas, 2018, 311 p.
- GERHARD VELBURG, *În spatele frontului: Marele Război, așa cum l-am văzut eu: decembrie 1916 – iunie 1918: însemnările unui soldat german în România ocupată*, traducere, introducere și note de Ștefan Colceriu, București, Humanitas, 2018, 353 p.

Surse noi despre România în primul război mondial. În ultimii ani, în contextul intensificării dezbaterilor publice și cercetărilor academice dedicate participării României la primul război mondial, au apărut numeroase lucrări scrise de contemporanii evenimentelor politice, militare și sociale din 1916–1918 și 1919. Se disting, în cadrul acestor apariții editoriale, trei tendințe majore: 1) reeditarea unor scrieri contemporane cu evenimentele, deja folosite intensiv de către istorici; 2) publicarea unor surse noi, de obicei jurnale și memorii păstrate în arhive familiale, private; 3) traducerea în limba română a unor lucrări memorialistice provenind de la ofițeri și soldați, deopotrivă aliați și inamici.

În observațiile de față, ne vom opri asupra a trei volume ce se înscriu în a doua și a treia categorie. Grigore Romalo (1890–1928) și-a întrerupt studiile la Institutul Politehnic din Zürich pentru a lupta ca ofițer în armata română. A ținut un carnet de război în limba franceză, ilustrat de un camarad („Portos”), tipărit pentru prima oară în 2017. Raul Dona (1873–1924), ginerele lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea, medic de profesie, mobilizat la un spital de campanie și refugiat cu întreaga familie în 1916, a ținut un jurnal descoperit de familie abia în anul 2016. Spre deosebire de cei doi ofițeri români, Gerhard Velburg (pseudonimul doctorului în drept Bogislav Tilka, 1887–?) a servit ca soldat în trupele de ocupație germane, precumpănitor în administrație și intendență, fără a fi luptat vreodată împotriva armatei române. Acesta din urmă este singura dintre cele trei lucrări ce era deja cunoscută. Tradus pentru prima oară integral în limba română, memorialul de război scris de Gerhard Velburg, apărut inițial în 1930, a fost înțeles în mod diferit de către istoricii români¹.

Toți cei trei autori au fost intelectuali, cu o preocupare comună de a consemna evenimentele la care au luat parte ca simpli cetățeni aruncați de deciziile politice și militare în tabere ostile. O comparație între cele trei surse este doar la prima vedere dificilă. Deși scrise de autori din tabere aflate în conflict

¹ Nicolae Iorga a accentuat partea negativă a ocupației germane, austro-ungare, bulgare și otomane, mai exact exploatarea economică, umilirea și chinuirea cotidiană a populației; Nicolae Iorga, *Cum a fost ocupația din 1916–<191>8. O mărturie germană*, în „Revista Istorică”, an XXV, nr. 1–3, 1939, p. 31–44. Interesant este că această amplă dare de seamă a apărut la opt ani de la prima semnare a cărții lui Gerhard Velburg, din care reținea doar trivialitatea cazonă și resemnarea populației rămase în zona de ocupație; Nicolae Iorga, *Cronică*, în „Revista Istorică”, an XVII, nr. 10–12, 1931, p. 322. Într-un studiu din 1961, V.A. Varga a citat din „istoricul burghez” doar partea referitoare la dezertările din primăvara anului 1918, dar ideologiza un aspect pe care Gerhard Velburg îl pune pe seama relațiilor sentimentale apărute între soldații germani și femeile din România; V.A. Varga, *Retragerea armatei germane din România la sfârșitul anului 1918*, în „Studii. Revistă de Istorie”, an XIV, 4, 1961, p. 878–879. Redescoperirea lui Gerhard Velburg se datorează lui Virgil Ciocâltan, care a tradus câteva fragmente; Virgil Ciocâltan, *Fațete ale societății românești în primul război mondial oglindite de însemnările unui soldat german*, în Valeriu Sârbu, Cristian Luca (coord.), *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cădea*, Braila, Istros, 2009, p. 575–582.

deschis, cu destine diferite în timpul războiului și, respectiv, ocupației, elementele comune abundă. Acest fapt înlesnește o serie de comparații despre viața cotidiană din vremea primului război mondial. Birocrația, subzistența, relațiile cu localnicii (germani și români sau refugiați din Muntenia în Moldova), fracturile din societatea românească, percepția asupra marilor evenimente, toate aceste teme ce se regăsesc, cu informații și interpretări diferite, în cele trei jurnale.

În paginile ce urmează vom încerca să identificăm și să comparăm aceste elemente comune celor trei jurnale de război, fără a eluda însă aspectele specifice. Ne vom opri pe rând asupra următoarelor puncte: publicul destinat; experiența de război a autorilor; subzistența; descrierea societății românești; bătăliile din vara anului 1917; problema trădărilor și a spionajului.

Publicul destinat. Grigore Romalo și-a început notele „pe foi volante” la 14 august 1916, după ce primise „vestea <intrării în război> înainte ca aceasta să devină publică” (p. 21). Editorii jurnalului au marcat, de fiecare dată, suportul de hârtie pe care fusese ținut acesta (carnete, foi volante, foi cu antetul Corpului 4 Armată).

Raul Dona și-a început jurnalul ca o scrisoare către fiica de câteva luni. Prima însemnare a fost datată „29 ianuarie 1917, Vaslui” și arăta ostilitatea cu care fuseseră primiți refugiații munteni în Moldova (p. 22–23). Ilustrațiile, realizate de soția sa (Niculina, fiică a lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea), par să arate că aceasta cunoștea conținutul, adesea critic la adresa propriei familii.

Gerhard Velburg a ținut un jurnal zilnic (după cum preciza la p. 228) ce a stat la baza volumului de față, evident completat pe baza lecturilor menționate mai jos. În iulie 1918, soldații de pe frontul de vest au fost obligați să renunțe la jurnalele zilnice și să le trimită acasă (p. 352–353). Dacă juristul german s-a conformat sau nu, sau cum a reintrat în posesia jurnalului său, nu reiese cu claritate. În paralel, Gerhard Velburg a trimis articole despre viața în România, supuse cenzurii militare (p. 306) înainte de a fi publicate în presa din Germania (p. 224). Ulterior șederii în România, Gerhard Velburg a continuat să studieze țara în care și-a petrecut, prin hazard, cea mai mare parte a războiului mondial. Trimiterile sale erau la autori diverși, precum Panait Istrati cu *Ciulinii Bărăganului* (roman apărut în limba franceză în anul 1928), arhiepiscopul catolic Raymund Netzhammer (ale cărui amintiri din România pare să le fi citit cu atenție), Otto von Dungern, Emil Fischer (p. 169, 207, 243). De asemenea, a încercat să scrie o analiză juridică a ocupației germane în România, rămasă în manuscris și incompletă prin faptul că i se refuzase accesul la documentele păstrate în arhivele germane și austriece².

Acest fapt îl deosebește așadar de cei doi autori români: scris pentru un public cititor eterogen, jurnalul de război al juristului german urmează o linie narativă ce evită sau diminuează adesea aspectele negative ale ocupației germane. Lipsesc aproape cu totul răbufnirile personale și cuvintele triviale, ceea ce nu se poate spune despre Grigore Romalo și, mai ales, despre Raul Dona, a cărui oralitate este uneori „excesivă”, mai ales la adresa rudelor și a oamenilor politici – și, tocmai de aceea, un element de veridicitate. Nu vom reda aceste cuvinte aici, dar descrierea latrinei din locuința din refugiul ieșean este mai mult decât dezagustătoare.

La plecarea din România (la 8 iunie 1918), Gerhard Velburg a scris despre „căldura” cu care a fost tratat de „poporul împotriva căruia am fost trimis ca inamic” (p. 329). Spre comparație, Grigore Romalo și Raul Dona nu și-au ascuns dezamăgirea față de situația în care se găseau indivizii și societatea în ansamblu. Frustrările față de camarazi, de familie sau de oamenii politici reies din plin din lectura celor două jurnale, mai cu seamă din cel al lui Raul Dona. Nu reiese cu claritate dacă acestea s-au datorat situației personale și generale din 1917–1918 sau unui filogermanism mai vechi. Există însemnări care l-ar fi putut condamna pe Raul Dona însuși ca trădător: „o scăpare văd în ocuparea țării vreo 50 de ani de nemți” (p. 102) sau „va merge mai bine țara sub ei decât sub ai noștri” (p. 113). Aceași epuizare fizică și psihică a fost evidentă și la Grigore Romalo, care și-a întrerupt carnetul de război la 20 august 1917, când a fost transferat din linia întâi ca aghiotant al

² Robert Born, *Von Besatzern zu Besetzten. Kunstschutz und Archäologie in Rumänien zwischen 1916 und 1918*, în Robert Born, Beate Störckuhl (coord.), *Apologeten der Vernichtung oder „Kunstschützer“? Kunsthistoriker der Mittelmächte im Ersten Weltkrieg*, Köln, Weimar, Viena, Böhlau Verlag, 2017, p. 216.

generalului Artur Văitoianu, Grigore Romalo și-a întrerupt definitiv jurnalul la 20 august 1917 (p. 180). Ultima parte a fost oricum „transcrisă” sau poate doar corelată cu jurnalul ținut de un camarad, Vârtejanu (p. 163).

Experiența de război. Grigore Romalo a participat la luptele din Transilvania și a consemnat apoi, pe larg, retragerea spre Moldova. Discuțiile cu alți ofițeri aveau adesea loc în limba franceză „pentru ca oamenii să nu înțeleagă” (p. 99), mai ales că singura comparație a acestora era „la Grande Armée” (p. 104). Interesante pentru cercetarea de astăzi erau pierderile, pe care autorul nu le explica prin lupte: regimentul său ajunsese ca la finalul retragerii în Moldova să aibă aproximativ 10% din efectiv. Ulterior refacerii, Grigore Romalo a rămas pe frontul din Moldova până în primăvara anului 1918. „Armata nu a vrut să lupte”³ era un mod de a descrie incompetența ofițerilor și lipsa de pregătire a unor soldați care nu înțelegeau „idealurile înalte” pentru care fuseseră trimiși pe front (p. 106).

Dezastrul din toamna anului 1916 a fost considerat ca o consecință a incompetenței guvernamentale generalizate (Raul Dona, p. 160). Ca medic militar a fost trimis la Cernavodă, apoi la Vaslui, unde se aflau soția și fiica sa, născută în toamna anului 1916. A fost apoi transferat la Iași, unde a activat la mai multe spitale de campanie. A criticat în termeni duri lipsa de organizare, birocrația, furturile și mizeria din aceste spitale. Lipsurile de acasă și de la spital (lemne, alimente, săpun), accentuate de boli, ce afectau atât populația civilă refugiată, cât și soldații răniți, erau explicate prin speculă și incompetență (p. 30–39). Serviciul din spitalele din Vaslui și Iași a fost descris pe larg, de asemenea cu accent pe lipsurile cotidiene. Raul Dona acuza lipsa săpunului și a substanțelor pentru dezinfectarea ustensilelor medicale (p. 56–59). Epidemia de tifos exantematic a fost deosebit de gravă, mulți medici îmbolnăvindându-se de la soldații și civilii bolnavi și decedând (p. 63–64, 80–81, 86). Vina pentru situația gravă a sistemului sanitar din Moldova era pusă pe seama birocrației medicale: „administrația spitalelor e un jaf ignobil” (p. 71, 76–77, 160–161), a orgoliilor personale și a intrigilor politice (p. 87–88).

Experiența de război a lui Gerhard Velburg poate fi împărțită în patru părți distincte: perioada petrecută la intențență în Germania (de la mobilizarea din august 1914 până în decembrie 1916); șederea la Fetești (lungă și idilică, între ianuarie–decembrie 1917); transferul la administrația centrală de ocupație din București (decembrie 1917 – iunie 1918); plecarea pe frontul de vest (unde informațiile se întrerup brusc). Niciodată implicat în bătălii în perioada petrecută în România, mereu în serviciile administrative, Gerhard Velburg a scris despre viața de zi cu zi, cu un accent deosebit pe relațiile dintre ocupanți și ocupați, fără a da prea multă atenție evenimentelor militare propriu-zise. A fost mai interesat de moravuri, în fapt de volatilitatea ideii de familie, a întregii moralități masculine și feminine în vreme de război, fenomen pe care l-a remarcat atât în România, cât și în Germania sau în teritoriile ocupate din Belgia și Franța (p. 220, 290, 301, 308, 319, 324, 335, 340) și pe care l-a denumit „metamorfoza asta” (p. 342).

Vorbitor al limbii române, deprinsă atât din legăturile cu țărani din Bărăgan (p. 195, 241), cât și prin studiul individual (p. 268), Gerhard Velburg a sfârșit prin a arăta bunăvoință și simpatie gazdelor sale fortuite: „judecăți rigide și opinii incorecte sunt emise numai de acele persoane care nu au făcut nici cel mai mic efort să înțeleagă sufletul poporului; [...] în cele din urmă m-am convins că românii sunt un popor bun la suflet și cumsecade” (p. 240–242). Absolut remarcabilă este traducerea în limba germană a poeziei lui Ștefan Octavian Iosif, „La arme” (p. 278)⁴.

Subzistența. O privire „dinăuntru” în tabăra pe care o numim, în mod obișnuit, inamică, ne arată că viața cotidiană în spatele frontului era plină de vicisitudini și frustrări. De obicei, istoriografia românească a subliniat caracterul spoliator al ocupației din 1916–1918. Fără contesta acest lucru, observăm, plecând de la memoriile lui Gerhard Velburg, că dezorganizarea administrativă, lipsurile economice și, implicit, introducerea cupoanelor de cumpărături pentru populație era anterioară intrării României în război (cartelele pentru pâine au fost introduse din martie 1915, p. 27). Cazul soldatului

³ Adnotare în limba română, restul jurnalului fiind ținut în limba franceză.

⁴ Poezia lui Ștefan Octavian Iosif (1875–1913) a fost transpusă pe muzică de Alfonso Castaldi (1874–1942) și a devenit un adevărat imn al armatei române în timpul campaniei din cel de-al doilea război balcanic.

care nu putea cumpăra o suzetă pentru un nou-născut fără a prezenta farmaciei un cupon special este cel mai elocvent prin simplitate și absurditate (p. 31).

În altă ordine de idei, exproprierile averii populației civile (în cazul lui Gerhard Velburg, într-un sat din Bărăgan) erau explicate prin situația de război: „de vreme ce ai noștri flămânez de multă vreme în Germania, ar trebui ca și inamicii noștri să facă, odată și odată, foamea” (p. 81). Penuria din ultimele luni de război a dus la apariția masivă a cerșetoriei în rândurile populației civile, prin contrast cu armata (p. 334). Singura diferență față de comportamentul similar al armatei bulgare era organizarea birocratică, riguroasă, a exproprierii (p. 82). Mult discutată și deplânsa confiscare a clopotelor tuturor bisericilor pentru producția de armament, simultană cu bătăliile din vara anului 1917, a fost un moment pentru reflecții triste. Gerhard Velburg pare să fi realizat că un asemenea gest nu va fi nici uitat, nici iertat, dar s-a mărginit la o întrebare retorică: „ce rost are să le arăt că și în Germania clopotele au fost de mult topite ca să ucidă oameni?” (p. 194).

Remarcabilă la Gerhard Velburg este bogăția meselor. În timp ce Raul Dona consemna foamea, căutarea disperată a cărnii, pâinii nestricate și vinului, la soldatul german staționat la Fetești abundă descrierile de mese copioase, cu pește, carne, legume, fructe, alcool, urmare a relațiilor bune și reciproc avantajoase cu localnicii (p. 41, 148 sunt doar exemple modeste în acest sens).

Introducerea cartelelor pentru alimente a însemnat un contact nedorit cu administrația locală, necunoscută și imună la poziția socială de care se bucura medicul Raul Dona înainte de refugiu (p. 49–50, 60). La lipsurile alimentare se adăuga frigul din iarna 1916–1917, consemnat de mulți dintre memorialiștii români ai refugiului. A consemnat adesea liste de prețuri, insistând asupra speculei și a posibilei implicări a autorităților militare și de stat (aflate în refugiu) și locale (prefecturi, primării), în manipularea pieței (p. 219, 259).

Societatea românească și fracturile interne. Demobilizarea armatei române în primăvara anului 1918 i-a oferit lui Gerhard Velburg prilejul de a analiza în termeni drastici societatea românească – „șovinii” vinovați de război (estimați la 10%), profitorii de război (alți 10%) și masa celor plini de grija reînnoașării în civilia neofertantă (p. 293–294). O mențiune deosebit de interesantă despre soldații deveniți cerșetori după demobilizare denotă apariția unui gest ciudat de solidaritate socială ciudată, perfect explicabil prin excepționalitatea războiului: „cele mai multe pomeni vin de la o categorie socială marginalizată: de la prostituate” (p. 294).

Impresionantă prin observarea solidarității sociale, afirmația lui Gerhard Velburg nu își găsește corespondent la Raul Dona. Relațiile acestuia cu servitorii, cu soldații, cu oamenii de rând par să fi fost la fel de proaste ca și cele cu înalta societate din care provenea și în rândurile căreia se număra.

Pacea de la București. Despre Grigore Romalo se afirmă doar că nemulțumit de încheierea păcii a plecat să lupte, mai departe, în armata franceză (p. 20). Opiniile sale în legătură cu aceasta nu sunt așadar consemnate.

Raul Dona pare să fi consemnat toate zvonurile și discuțiile la care, ca medic, ofițer și membru al înaltei societăți a avut acces (p. 251). Remarcabil este portretul pozitiv făcut lui Alexandru Marghiloman care „a uneltit în favoarea noastră cu abilitatea-i recunoscută și desigur va obține ceva pentru nenorocita Românie” (p. 252).

Sunt foarte interesante părerile lui Gerhard Velburg, ca soldat german: reflecțiile despre încheierea păcii de la București arată ostilitatea cu care a fost primită aceasta de către trupele de ocupație, pentru care ieșirea formală a României din război însemna strămutarea pe frontul de vest (p. 295), unde operațiunile militare erau încă în plină desfășurare. În ceea ce privește reacția românilor, Gerhard Velburg a notat cu obiectivitate dezamăgirea acestora față de modificările teritoriale, de subordonarea economică față de Germania și de perspectiva unei ocupații militare prelungite, cu efecte nefaste asupra vieții cotidiene (p. 312). Discursul generalului Koch, comandantul garnizoanei din București, care regreta absența trupelor sale de pe frontul de vest, a fost primit de auditoriu cu zâmbete (p. 276). Mutarea pe frontul de vest și pregătirea pentru luptă i-au dezvăluit lui Gerhard Velburg o imagine cotidiană a războiului cu totul diferită față de cea de la Fetești și București. Ocupația germană din nordul Franței, la fel de spolitoare ca și cea din România, fusese accentuată de percepția reciprocă de „inamic de moarte” (*Erbfeind*, tradus în text cu sintagma „dușman strămoșesc”, p. 350).

Trădările și spionajul. Puțin discutate de istoriografia românească, făcând abstracție de Alexandru Sturdza și Constantin Crăiniceanu, acele cazuri de trădare și spionaj ce au dus până la execuții sumare apar nemascate în carnetele lui Grigore Romalo (p. 35, 105).

Absente la Raul Dona, acesta descria însă degradarea lui Alexandru Socec în fața trupelor. Raul Dona, fost camarad și prieten al generalului considerat vinovat de înfrângerea în bătălia de pe Argeș-Neajlov, s-a bazat pe relatările din ziarul de război „România”. Medicul remarcă și deplângea comportamentului mulțimii care asistase la ceremonie (p. 35, 46–49). Pe măsură ce situația se agrava, Raul Dona se arată convins de corectitudinea sentinței, în contextul în care acuza o trădare generalizată a mai multor comandanți români. Era pentru el un prilej de a se întreba, retoric, de ce Iașul nu suferise bombardamente aeriene similare cu cele de la București, Paris sau Londra (p. 209–210). Raul Dona folosea adesea invective la adresa oamenilor politici și a militarilor pe care îi socotea trădători, nu neapărat incompetenti: „e prea mare tâmpenia, ca să-i crezi așa proști” (p. 78, 106), este o frază blândă, în comparație cu altele.

Spre deosebire de ofițerii români, Gerhard Velburg consemna doar timpul pierdut la Fetești pentru paza podului de peste Dunăre, unde nu apăreau niciodată spionii români ce ar fi trebuit să zădărnicească mișcările trupelor de ocupație.

Bătăliile din vara anului 1917. Gerhard Velburg a amintit bătălia de la Mărășești doar în trecere (p. 291). Grigore Romalo a participat direct la lupte și a descris atacul infanteriei române („este momentul marelui efort moral”, p. 150). Interesant este faptul că a consemnat erorile de comunicație și de comandă în rândurile trupelor române (p. 150–180). Raul Dona s-a aflat pentru o scurtă vreme pe front cu ambulanța Diviziei a II-a (p. 131–140), unde fusese trimis în urma unui incident cu un soldat pe care îl considerase impertinent.

Concluzii generale. Elementele comune celor trei intelectuali, deveniți, prin forța lucrurilor, ofițeri sau soldați în armatele germană și română, reflectă o realitate deja cunoscută istoricilor din alte surse (memorii, jurnale, documente de arhivă, presă). În ciuda acestui fapt, importanța descoperirii sau, după caz, a analizării unor surse noi, inedite, completează imaginea generală a unui război pentru care nu doar societatea românească era nepregătită. Inconsecvența politică, erorile militare sau specula nu mai pot fi văzute, după lectura jurnalului lui Gerhard Velburg, drept elemente specifice strict României. Descrierea pe care acesta o face Germaniei și ocupației germane din România îndreptățește o asemenea concluzie. Iar dacă textele lui Grigore Romalo și Raul Dona nu schimbă prin informațiile pe care le aduc imaginea de ansamblu a perioadei, acestea contribuie la nuanțarea acesteia prin introducerea în dezbateră istoriografică a elementelor personale, subiective, ce îmbogățesc pentru istoricii de azi înțelegerea momentelor de deznădejde și, deopotrivă, de glorie.

Bogdan Popa

CRISTIAN CONSTANTIN, *Comerțul cu cereale la gurile Dunării: integrare pe piață, structuri productive și infrastructură de transport (1829–1940)*, Brăila, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura „Istros”, 2018, 713 p.

Dunărea, pe care Napoleon Bonaparte o numea „regele fluviilor”, este un curs de apă care iese din tiparele fluviilor europene nu numai datorită lungimii parcursului, rețelei hidrografice, formei malurilor, varietății de naționalități întâlnite în cale, ci și importanței economice și strategice. Nu de puține ori de-a lungul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea, zonele traversate de fluviu au fost marcate de instabilitate, de conflicte armate, de războaie de eliberare națională ori au constituit obiectul intereselor marilor puteri. Cum era de așteptat, problema Dunării a suscitât și suscită interesul specialiștilor, români și străini, dovadă multitudinea materialelor tipărite, de la culegeri de documente, la lucrări de specialitate, studii, articole, ce supun unei analize riguroase prevederile actelor internaționale referitoare la fluviu, urmările lor, regimul navigației, drepturile riveranilor,